

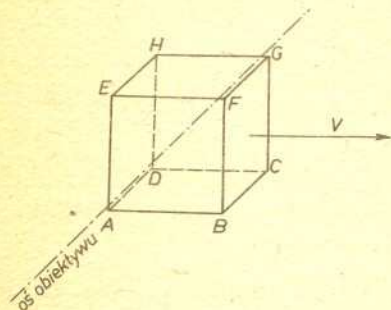
Jak wyglądają szybko poruszające się ciała?

Artur Konrad EKERT

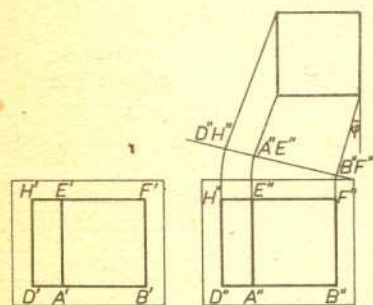
Problem sformułowany w tytule należy nieco uściślić. Załóżmy, że fotografujemy obiekt poruszający się po linii prostej ze stałą prędkością v , porównywalną z prędkością światła c , interesuje nas odpowiedź na pytanie — jaki kształt obiektu ujrzymy na fotografii. Zaczniemy od stosunkowo prostego przykładu, który wprowadzi nas w istotę tematu i, być może, zrewiduje naszą intuicję.

Poruszający się sześcian

Sześcian o boku a porusza się wzdłuż prostej ze stałą prędkością v . Zdjęcie wykonane jest w chwili, gdy sześcian mija oś obiektywu (oś obiektywu jest prostopadła do jednej ze ścian — rysunek 1). Zaniedbujemy rozmiary kątowe obiektu (np. sześcian jest bardzo daleko). Kształt zarejestrowany na kliszy będzie wynikiem współistnienia dwóch efektów: skrócenia sześcianu w kierunku ruchu o czynnik $\gamma = 1/\sqrt{1-(v/c)^2}$ (skrócenie Lorentza) i zjawiska pozwalającego zarejestrować na kliszy ścianę $ADHE$ („efekt optyczny”). Promienie z tej ściany muszą wystartować wcześniej, by dotrzeć do kliszy razem z promieniami ze ściany $ABFE$ (jest to warunek powstania obrazu). Daje to sześcianowi czas na „usunięcie się z drogi” promieniom z $ADHE$. Otrzymany obraz przedstawia rysunek 2a. Możemy obliczyć długość zaznaczonych odcinków.

Rys. 1

Rys. 2a

Rys. 2b

$$A'B' = a \cdot \frac{1}{\gamma}, \quad A'D' = \frac{a}{c} \cdot v = a \cdot \beta,$$

gdzie $\beta = \frac{v}{c}$, a promienie z krawędzi DH startują $\frac{a}{c}$ wcześniej niż promienie ze ściany $ABFE$.

Rysunek 2b przedstawia fotografię spoczywającego sześcianu w przypadku, gdy oś obiektywu tworzy kąt φ z normalną do $ABFE$. Mamy

$$A''B'' = a \cos \varphi, \quad A''D'' = a \sin \varphi.$$

Ze względu na podobieństwo 2a i 2b szukamy związku między nimi. Chcielibyśmy, aby $A'B' = A''B''$ i $A'D' = A''D''$ — jest to możliwe, gdy $\sin \varphi = \beta$ i $\cos \varphi = \frac{1}{\gamma}$.

Możemy już sformułować nieco zaskakujący wniosek, że (przy przyjętych założeniach) fotografia sześcianu poruszającego się z prędkością $v = \beta \cdot c$ jest identyczna z fotografią sześcianu spoczywającego, fotografowanego pod kątem φ takim, że $\sin \varphi = \beta$.

Małe uogólnienie

Poprzedni wniosek można uogólnić na obiekty dowolnego kształtu. Można pokazać (np. posługując się regułą dodawania prędkości zgodną ze szczególną teorią względności), że promień świetlny wysłany w układzie obiektu pod kątem Θ' (kąt mierzymy teraz od kierunku prędkości ruchu) będzie zaobserwowany przez spoczywającego obserwatora pod kątem Θ takim, że

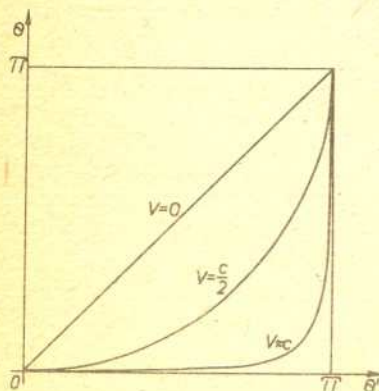
$$\sin \Theta = \frac{\sin \Theta'}{(1 + \beta \cos \Theta')}.$$

Zależność między Θ i Θ' przedstawia wykres na rysunku 3. Tak więc przy przyjętych na wstępie założeniach fotografia np. szybko jadącego porsche fotografowanego pod kątem Θ jest identyczna z fotografią stojącego porsche zrobioną pod kątem Θ' . Gdybyśmy filmowali jazdę naszego samochodu, wydawałoby się nam, że w trakcie jazdy obraca się on o kąt $\Theta' - \Theta$ (Θ' i Θ zależałyby od czasu). Rysunek 4 pokazuje, jak to wygląda w przypadku sześcianu $ABCDEFGH$ (prawa część rysunku odpowiada mniejszej prędkości). Zauważmy przy okazji, że dla

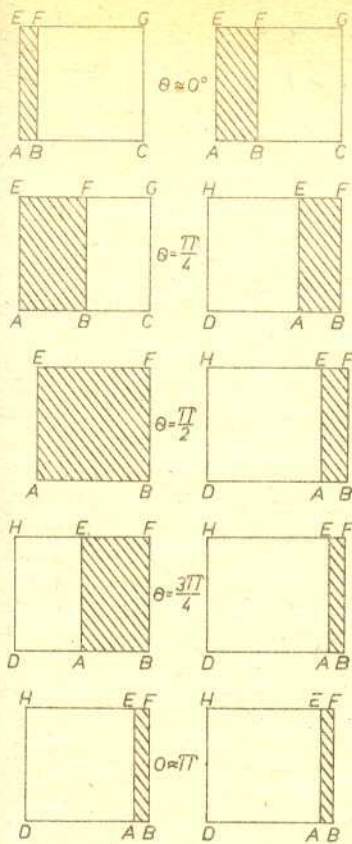
$$\Theta = \frac{\pi}{2} \text{ mamy}$$

$$\sin \Theta' = \frac{\sin \frac{\pi}{2}}{\gamma (1 - \beta \cos \frac{\pi}{2})} = \frac{1}{\gamma}, \quad \sin \varphi = \sin (\Theta' - \Theta) = \beta,$$

co zgadza się z naszymi wcześniejszymi obliczeniami.

Rys. 3

Rys. 4

Duże uogólnienie

Chcielibyśmy teraz opuścić poczynione na wstępie założenia. W tym celu rozważmy dwa inercjalne układy K' i K . Układ K porusza się z prędkością $-v$ względem K' . Zdarzenia $(0, 0, 0, 0)$ w obu układach pokrywają się. Obserwatorzy rejestrują (np. na sferycznej kliszy) w chwili $t = 0 = t'$ obraz otoczenia, a obie klisze umieszczone są w początkach układów K i K' . Zdarzenie $P = (t', x', y', z')$ zostanie zarejestrowane na kliszy obserwatora K' tylko wtedy, gdy

$$t' = \frac{\sqrt{x'^2 + y'^2 + z'^2}}{c}$$

(promienie padają na kliszę w chwili $t = 0$), co jest równoważne warunkowi $s^2 = (ct')^2 - x'^2 - y'^2 - z'^2 = 0$ i odpowiada rejestracji zdarzeń ze stożka przeszłości. Warunek $s^2 = 0$ jest niezmiennikiem transformacji Lorentza, a więc jeśli zdarzenie P jest zarejestrowane na kliszy K' , to również jest zarejestrowane na kliszy K . Korzystając ze wzorów opisujących transformację Lorentza

$$x = \gamma(x' + vt'), \quad y = y', \quad z = z' \quad \text{i} \quad t = \gamma\left(t' + \frac{v}{c^2}x'\right)$$

oraz warunku rejestracji zdarzeń $ct' = -\sqrt{x'^2 + y'^2 + z'^2}$ budujemy transformację $(x', y', z') \leftrightarrow (x, y, z)$. Otrzymujemy związek

$$x = \gamma(x' - \beta\sqrt{x'^2 + y'^2 + z'^2}), \quad y = y', \quad z = z'.$$

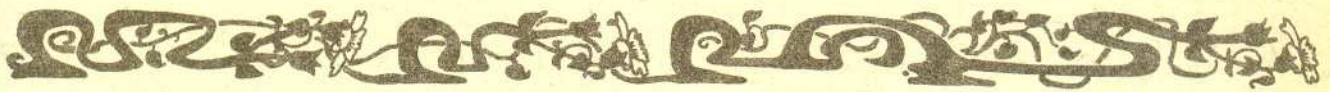
To w zasadzie cała wiedza o zmianie kształtu fotografowanych obiektów poruszających się z dużymi prędkościami. Sposób postępowania jest taki: obiekty w układzie K' składające się z punktów (x', y', z') po rzutowaniu na kliszę dają jakiś obraz, jeśli chcemy wiedzieć, jaki będzie obraz na kliszy K , to transformujemy $(x', y', z') \leftrightarrow (x, y, z)$ i otrzymamy obiekty w układzie K złożone z punktów (x, y, z) , następnie rzutujemy je na kliszę K i to wszystko! Zauważmy, że nasza transformacja mówi więcej o kształcie obiektu niż obraz fotograficzny — w wyniku rzutowania na kliszę zaniedbujemy część informacji dotyczącej tylnej strony obiektu.

Transformacja obrazu w przykładach

Aby „poczuc”, jak działa transformacja obrazu, dokonajmy transformacji prostych figur.

a) Płaszczyzna $x' = a$

$$x = \gamma(a - \beta\sqrt{a^2 + y'^2 + z'^2}), \quad y = y', \quad z = z'.$$

Twierdzenie Brianchona

Przekątne sześciokąta opisanego na okręgu przecinają się w jednym punkcie. W istocie jest tak również dla elips, ale my poprzestaniemy na okręgach.

Najpierw spostrzeżenie: Jeśli na dwóch stycznych do okręgu odłożymy (od punktów styczności i po tej samej stronie łączącej je cięciwy) taki sam odcinek, to będzie istniał okrąg styczny do tych stycznych w otrzymanych punktach. Istotnie — narysowana figura ma oś symetrii — prowadząc z końca odłożonego odcinka prostopadłą do stycznej otrzymujemy w jej przecięciu z osią symetrii środek poszukiwanego okręgu (dlaczego?).

A teraz dowód twierdzenia Brianchona. Niech sześciokąt $ABCDEF$ będzie opisany na okręgu i styczny do niego w punktach P, Q, R, S, T, U . Odłożymy (jak na rysunku) jednakowe odcinki $PP', QQ', RR', SS', TT', UU'$. Narysujmy teraz okręgi σ_1, σ_2 i σ_3 takie, o jakich była mowa w podanym wyżej spostrzeżeniu. Prosta BE jest prostą potęgową okręgów σ_1 i σ_2 , gdyż wobec

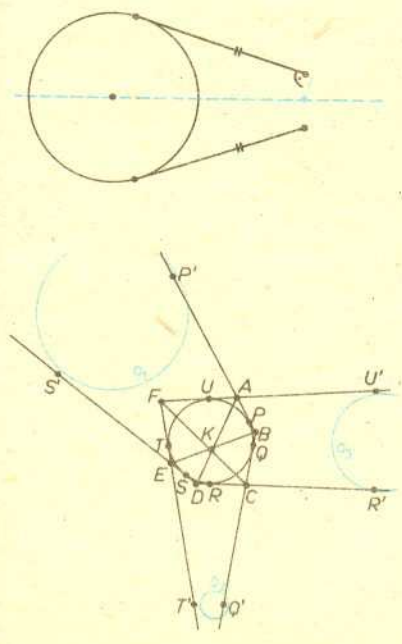
$$BP = BQ \quad \text{i} \quad ES = ET$$

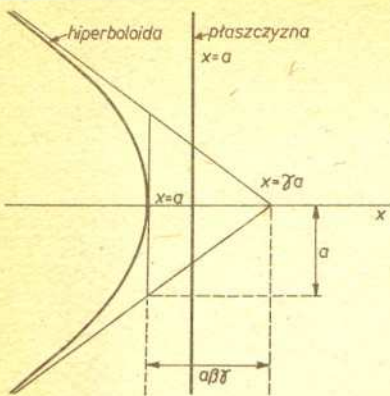
mamy

$$BP' = BQ' \quad \text{i} \quad ES' = ET',$$

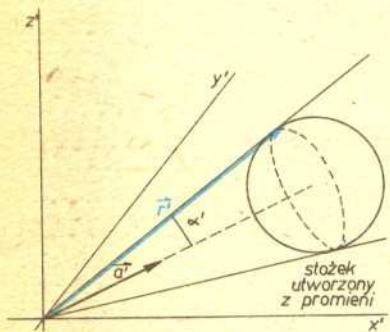
a więc B ma tę samą potęgę względem σ_1 i σ_2 , tak samo E .

Analogicznie stwierdzamy, że CF jest prostą potęgową okręgów σ_2 i σ_3 , oraz że AD jest prostą potęgową okręgów σ_1 i σ_3 . Punkt K przecięcia BE i CF ma taką samą potęgę względem σ_1 i σ_2 oraz względem σ_2 i σ_3 , a więc taką samą względem σ_1 i σ_3 . Musi więc leżeć na AD .

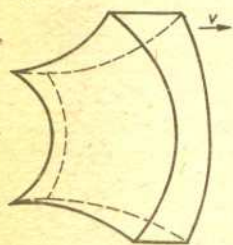

Rys. 5

Rys. 6

Rys. 7

Otrzymujemy więc równanie

$$\left(\frac{x}{\gamma} - a\right)^2 = \beta^2(a^2 + y^2 + z^2)$$

opisujące hiperboloidę dwupowłokową (tylko jedna powłoka ma znaczenie fizyczne) lub stożek, gdy $a = 0$. Wynik transformacji przedstawia rysunek 5.

b) Półprosta $x' = ay' \quad z = z' = 0$

$$x = \gamma(ay' - \beta \sqrt{a^2 y'^2 + y'^2}), \quad y = y',$$

stąd $x = \gamma(a - \beta \sqrt{a^2 + 1})y'$ i obrazem jest półprosta.

Analizując zmianę współczynnika kierunkowego zauważmy, że

$$a = \text{ctg } \Theta', \quad (a - \beta \sqrt{a^2 + 1}) = \text{ctg } \Theta,$$

możemy więc wyznaczyć $\text{tg } \Theta = \frac{\sin \Theta'}{\gamma(\cos \Theta' - \beta)}$.

Jest to wzór opisujący aberrację promieni świetlnych — już przez nas rozważany.

Poruszająca się sfera

Wpływ „efektu optycznego” na wygląd szybko poruszających się ciał zauważył R. Penrose. Udowodnił on w 1959 r., że szybko poruszająca się sfera zachowuje kształt sfery. Wprawdzie transformacja obrazu nie przekształca sfery w sferę, ale po uwzględnieniu rzutowania na kliszę otrzymujemy przekształcenie przeprowadzające koła na kliszy K' w koła na kliszy K . Oto chyba najprostszy dowód (podany przez M. L. Boes w American Journal of Physics, 29 (1961), str. 283). Sfera spoczywa w układzie K . Promienie padające na kliszę tworzą stożek (rysunek 6), którego wierzchołkiem jest klisza — początek układu. Stosując bezpośrednio transformację Lorentza do równania stożka

$$r'a' = r' \cos \alpha', \quad r' = ct' \quad t' < 0 \quad (a' = 1)$$

otrzymamy

$$(a'_x \gamma - \beta \gamma \cos \alpha')x + a'_y y + a'_z z = -ct(\gamma \cos \alpha' - a'_x \beta \gamma),$$

a więc również stożek w układzie K . Stożek ten ma nieco inne parametry. Tak więc na kliszy obserwatora K ujrzymy też koło, ale na ogół o innej średnicy.

Rysunek 7 przedstawia, jak wygląda nasz sześcian, jeśli uwzględnimy jego rozmiary kątowe.

Rozwiązanie zadania ze strony 1

Jak wiemy, wystarczy udowodnić twierdzenie ze strony 3. Załóżmy więc, że do czworokąta $ABCD$ można wewnątrz kąta BAD dopisać okrąg. Oznaczmy punkty styczności przez P, Q, R i S .

Mamy

$$AP = AS, \quad BP = BR, \quad CQ = CR, \quad DQ = DS,$$

skąd

$$AB + BC = AP - BP + BR - CR = AP - CR = AS - CQ = AS - DS + DQ - CQ = AD + DC$$

lub

$$AB + BC = AP - BP + BR + CR = AP + CR = AS + CQ = AS - DS + DQ + CQ = AD + DC.$$

Założmy z kolei, że jest $AB + BC = AD + DC$ i dla ustalenia uwagi $AB > BC$. Poprowadzimy przez B równoległą do CD i przez D równoległą do BC . Oznaczmy ich punkt przecięcia przez C_1 . Z założenia mamy więc $AB + C_1D = AD + C_1B$, a więc w czworokąt ABC_1D można wpisać okrąg.

Rozpatrzmy teraz dwa przypadki. Prostszy z nich to ten, gdy czworokąt $ABCD$ ma kąt BCD wklęsły. Wówczas czworokąt ABC_1D jest wypukły. Poprowadzmy do wpisanego w ten czworokąt okręgu jeszcze dwie styczne równoległe odpowiednio do BC i CD . Oznaczmy ich przecięcia odpowiednio z AB przez D' i z AD przez B' oraz punkt ich przecięcia przez C' . Przekątne sześciokąta $B'C'D'BC_1D$ na mocy twierdzenia Brianchona przecinają się w jednym punkcie K . Z podobieństwa trójkątów $B'C'K$ i BC_1K oraz $C'D'K$ i C_1DK mamy

$$\frac{B'C'}{BC_1} = \frac{C'K}{C_1K} = \frac{C'D'}{C_1D}, \quad \text{skąd} \quad \frac{B'C'}{C'D'} = \frac{BC_1}{C_1D} = \frac{CD}{BC}.$$